

УДК 81'27+242+246.2

Олена Руда

**МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ
КОМУНІКАЦІЇ В ОЦІНКАХ ГРОМАДЯН (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
МАСОВОГО ОПИТУВАННЯ)**

У статті проаналізовано результати масового опитування щодо мовної ситуації в українських ЗМК. З'ясовано, що диференціація преференцій українців у сфері ЗМІ й культури обумовлена мовою повсякденного спілкування, рідною мовою та регіоном проживання, найменшою мірою віком, освітою та типом населеного пункту.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна ситуація у ЗМІ, білінгвізм, мовні переваги, опитування.

Майже три десятиріччя поспіль в українськомовному дискурсі мусується теза про загрозливу потужність в Україні російськомовної літературної, телевізійної, кінематографічної, музичної продукції, що не відповідає пропорційно відсотку росіян у складі населення, а отже, формує особливий тип української етномовної ідентичності. Впродовж усіх років незалежності держави частина громадськості вимагає від можновладців законодавчого врегулювання сфери ЗМІ та культури для подолання тривалої русифікації. Натомість прихильники офіційної двомовності заперечують правомірність застосування етнічного принципу в мовній політиці, наполягаючи на тому, що в дослідницькій і реформаторській діяльності до уваги має братися насамперед критерій мовних переваг громадян – споживачів інформаційної і розважальної продукції. Відтак сформовано дискурс, ґрунтований на двох протилежних позиціях: багатомовність (читай двомовність) із обов'язковим використанням державної мови лише державними службами мовлення проти одномовності з часткою ефірного часу для мов меншин. Життєздатність цього дискурсу зберігає умови для використання мовного питання в інтересах різних політичних сил, що посилює конфронтацію навколо нього. Пошук формули вирішення цього протиріччя і є, власне, мовною політикою держави, що, з одного боку, не повинна викликати незадоволення жодної частини населення, а з іншого – враховувати соціолінгвістичну оцінку функціонування мов.

Моніторинг мовної ситуації в усіх сферах українського суспільного життя та проведення на його основі аналізу особливостей прояву мовного чинника у процесах суспільної трансформації перебуває в центрі наукових пошуків вітчизняних соціологів й соціолінгвістів [Doslidzhennya; Movna polityka; Moral'no-etychnyy; Movna sytuatsiya; Svidlov; Vyshnyak]. Здійснені дослідження переконують у невисокому рівні актуалізації мовних проблем у масовій свідомості громадян переважної більшості регіональних, етнічних, лінгвальних, соціальних груп і в тому, що у вікових, освітніх групах респондентів немає чіткої консолідації щодо мови, якою б вони хотіли споживати інформаційно-розважальну продукцію. Проте ситуація в українському мовному просторі дуже стрімко змінюється з огляду на швидкі соціально-політичні зміни в державі, неабияку динамічність в законодавчому полі й активне залучення громадськості в процес мовного будівництва. Ці чинники спричиняють і зміну ставлення широких кіл населення до мовного питання, а вже мовні переваги населення України формують порядок денний мовної політики держави, передусім в освіті, ЗМІ, рекламі тощо.

Нашою метою було з'ясувати, як різні групи мовців сьогодні оцінюють мовну ситуацію в українському культурно-інформаційному просторі, а також

проаналізувати, наскільки державна мовна політика в сфері ЗМІ та культури відповідає очікуванням громадян. Результати масового опитування, проведеного в межах проекту «Етнолінгвістичні конфлікти, мовні політики й контактні ситуації в пострадянських Україні і Росії»¹, разом із тим дали змогу встановити кореляції таких преференцій із мовою повсякденного спілкування, регіоном проживання, етнічною самоідентифікацією та іншими паспортними даними респондентів.

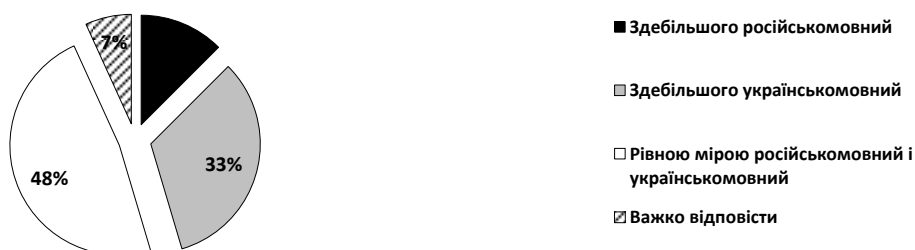
Засоби масової комунікації в Україні представлені майже повністю двома мовами – російською та українською. Мови національних меншин (не росіян) не помітні в інформаційному просторі країни й локально присутні в культурному житті громад. Таку картину функціонування мов у сфері ЗМК підтверджують дані фактичного споживання населенням інформаційного й культурного продукту. Переважно українською мовою телепередачі дивляться 23,3 % опитаних, переважно російською – 13,6 %, двома мовами рівною мірою телепродукцію споживають 62,5 % респондентів.

Водночас переважно українською мовою читають газети й журнали 27,7 % респондентів, онлайн-контент – 13,5 % опитаних; переважно російською – 24,2 % (періодика), 26,2 % (Інтернет). Друковану інформацію двома мовами споживають 43,2 %; інформаційно збагачуються і українською, і російською в Мережі 44,5 % учасників опитування.

Попри те що і переважно українськомовні, і переважно російськомовні під час вибору інформаційного ресурсу віддають перевагу мові свого щоденного використання, помітним є менше споживання матеріалів у Мережі українською мовою порівняно з періодикою. Отримані цифри свідчать про те, що люди, які хочуть обирати, якою мовою отримувати інформацію, все ж споживають її мовою, більшою мірою представленою в інформаційному просторі.

Однак суб'єктивні оцінки функціонування української і російської мови в сфері культури і ЗМІ відрізняються від реального співвідношення використання цих двох мов у інформаційних і розважальних програмах і викладеного вище фактичного вибору продукту ЗМК населенням України.

Діаграма 1. Оцінка мови інформаційного простору (газети, радіо, телебачення тощо) України

¹ Опитування здійснено за підтримки Фонду «Фольксваген». Індивідуальні інтерв'ю віч-на-віч за місцем проживання 2007 респондентів проведено в усіх регіонах України, окрім територій, що не контролюються українською владою, в період 2–10 лютого 2017 року.

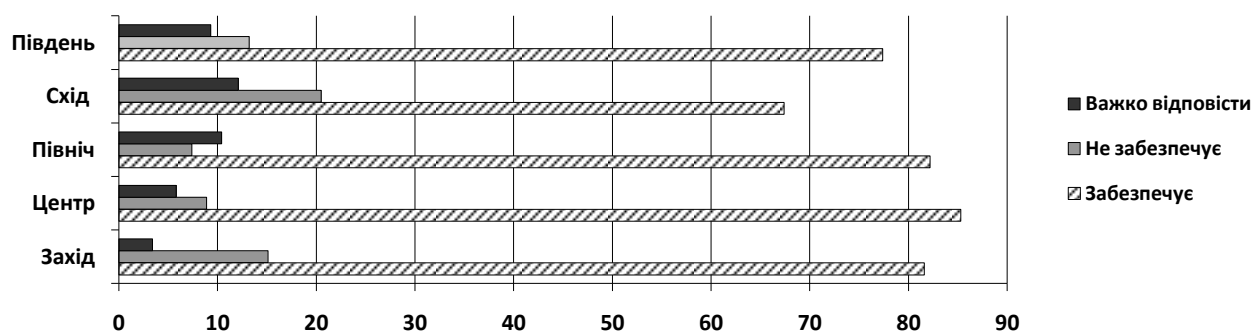
Рівною мірою російськомовним і українськомовним інформаційний простір вважають близько половини опитаних (47,8 %), здебільшого українськомовні газети, радіо- та телепрограми помічають 32,9 %, ну а переважно російськомовним його бачать 12,5 % респондентів. Такі відмінності в оцінці мовної ситуації в сфері ЗМІ можна пояснити індивідуальними мовними перевагами мовців, неволодінням реальними даними в розрізі всієї країни, а інколи навіть політичними вподобаннями громадян. Так, 53,3 % з тих, хто вважає, що в інформпросторі переважає російська мова, зазначили, що в повсякденні спілкуються переважно українською. Російськомовних із таким переконанням 26,2 %. Українськомовним інформаційний простір убачають 34,5 % російськомовних, 50% винятково українськомовних і 15,2 % білінгвів. Показово, що двомовність українського інформпростору зауважують більшість в усіх мовних групах опитаних: 47,3 % російськомовних у побуті, 45,4 % українськомовних і 55 % тих, хто спілкується і російською, і українською.

Діаграма 2. Розподіл відповідей на запитання «Якою мірою мовна ситуація в Україні забезпечує можливості українськомовного населення задовольнити свої культурно-інформаційні потреби?»

Три чверті опитаних упевнені, що свої культурно-інформаційні потреби українськомовний громадянин може сьогодні повністю або здебільшого задовольнити. З позитивно налаштованих щодо охоплення інформаційного простору державною мовою половину (50,1 %) складають ті, хто в повсякденні використовує тільки або переважно українську мову. Так вважають 28,1 % переважно або винятково російськомовних у побуті й 21,4 % двомовних респондентів. Більшість у групі незадоволених забезпеченням мовних потреб українськомовних знову ж таки складають респонденти, що переважно послуговуються українською (45 %). Зауважмо, що переважну частину (59,2 %) з тих 10 % опитаних, які зазначили, що їм важко відповісти на це запитання, складають респонденти, які в повсякденному житті спілкуються тільки або переважно російською мовою.

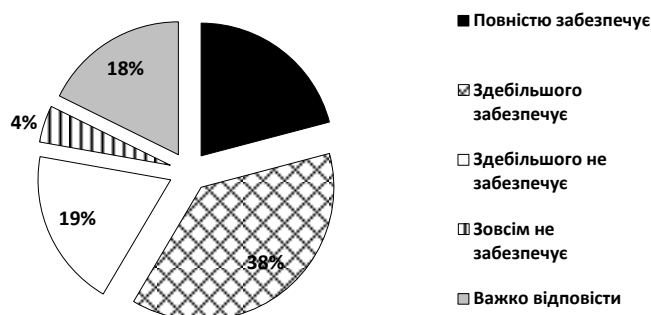
Діаграма 3. Відповіді на запитання «Якою мірою мовна ситуація в Україні забезпечує можливості українськомовного населення задовольнити культурно-інформаційні потреби?», регіони

Показовим є розподіл відповідей на це запитання по регіонах України, в яких мешкають респонденти. 81,6 % респондентів на Заході України, 85,3 % у Центрі, 82,2 % на Півночі, 77,4 % на Півдні, 67,4 % на Сході держави переконані, що українськомовне населення має всі можливості для задоволення своїх культурних і інформаційних потреб. Цікаво, що таку думку поділяють 86,5 % опитаних із Києва. Проте лише 39 % опитаних на Донбасі погоджуються із цим твердженням; водночас тут найбільша частка з-поміж усіх регіональних груп респондентів – 44,1 % – зізналися, що їм важко відповісти напевно. Також викликає цікавість той факт, що найбільше заперечних відповідей на поставлене запитання дали в східному регіоні (20,5 %).

Порівняймо наведені відповіді з реакціями опитаних на запитання про забезпечення культурно-інформаційних потреб російськомовного населення.

Діаграма 4. Розподіл відповідей на запитання «Якою мірою мовна ситуація в Україні забезпечує можливості російськомовного населення задовольнити свої культурно-інформаційні потреби?»

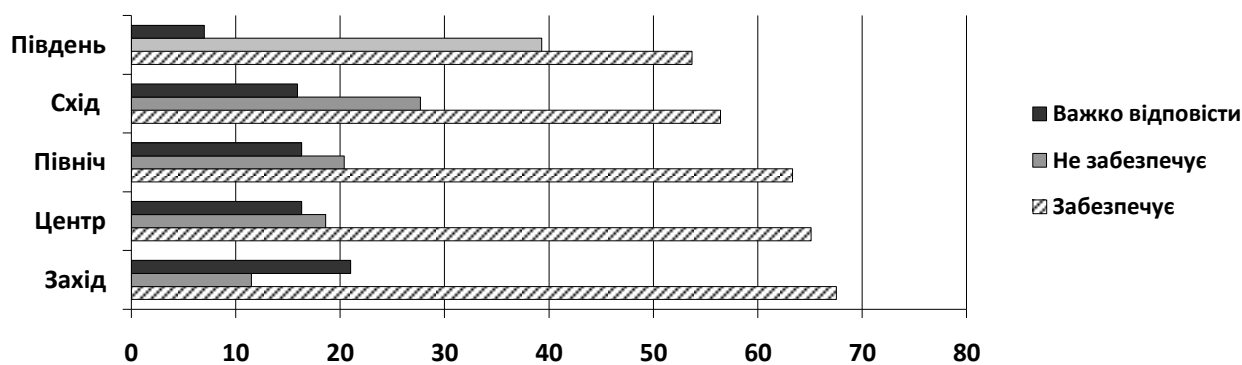

Попри те що на це запитання 18% респондентів не змогли відповісти, більшість із тих, хто мав відповідь, упевнені, що мовна ситуація в Україні дає можливості російськомовним задовольнити свої культурно-інформаційні потреби. Незгодних з таким твердженням 24%. Відповіді «повністю забезпечує» чи «здебільшого забезпечує» дали 53% переважно або повністю українськомовних, 24% з групи російськомовних і 22% білінгвів. З-поміж тих, хто переконаний, що потреби російськомовного населення не можуть бути

задоволені, 18% респондентів не змогли відповісти, більшість із тих, хто мав відповідь, упевнені, що мовна ситуація в Україні дає можливості російськомовним задовольнити свої культурно-інформаційні потреби. Незгодних з таким твердженням 24%. Відповіді «повністю забезпечує» чи «здебільшого забезпечує» дали 53% переважно або повністю українськомовних, 24% з групи російськомовних і 22% білінгвів. З-поміж тих, хто переконаний, що потреби російськомовного населення не можуть бути

задоволені в такій мовній ситуації, навпаки, більше російськомовних (52 %) на протипагу українськомовним (27 %) і двомовним (20 %).

Діаграма 5. Розподіл відповідей на запитання «Якою мірою мовна ситуація в Україні забезпечує можливості російськомовного населення задовольнити свої культурно-інформаційні потреби?», за регіонами

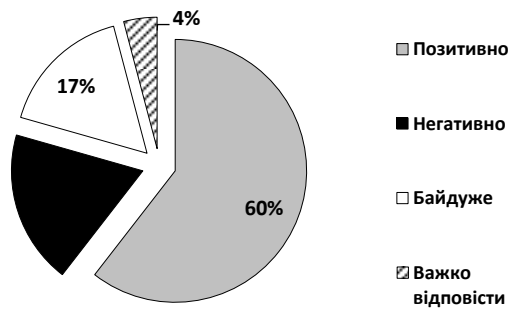

У західному регіоні 67,5 % опитаних переконані, що російськомовне населення в Україні має всі можливості для задоволення культурно-інформаційних потреб, таку думку поділяють 65,1 % опитаних жителів Центру України, 63,3 % респондентів на Півночі, 53,7 % на Півдні України, 56,4 % опитаних на Сході. Найбільше впевнених у забезпеченні культурно-інформаційних потреб російськомовних мешкають у Києві (73 %). Із загальної картини позитивної оцінки ситуації вибивається Донбас: лише 16,2 % представників цієї частини східного регіону вважають мовну ситуацію в Україні такою, що сприяє задоволенню культурно-інформаційних потреб російськомовних. Про незадовільний стан в цій царині говорять 15,6 % киян і вдвічі більше (43,4 %) мешканців Донбасу.

Отже, попри проблеми з присутністю державної мови в інформаційному просторі держави в усіх групах респондентів – і за критерієм мови щоденного використання, і за регіоном проживання – в цілому наскрізною є задоволеність мовною ситуацією у сфері ЗМК. Опитані не бачать перешкод у задоволенні культурно-інформаційних потреб і для російськомовного, і для українськомовного населення, хіба що представники цих двох мовних груп помічають перекося на користь другої мови з пари.

На запитання «Якби завтра переважна більшість друкованих видань та теле- і радіопрограм почала виходити українською мовою, як би Ви до того поставилися?» 60,5 % респондентів відповіли, що поставилися б позитивно, 18,9 % – що негативно, 16,5 % зазначили, що їм це байдуже.

Діаграма 6. Розподіл відповідей на запитання «Якби завтра переважна більшість друкованих видань та теле- і радіопрограм почала виходити українською мовою, як би Ви до того поставилися?»

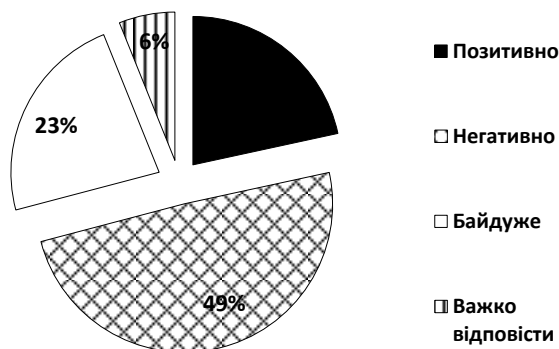
У групах за показником рідної мови відповіді розділилися так. З-поміж тих, хто вважає рідною мовою українську, схвально б сприйняли українізацію інформаційного простору 80,7 %, не схвалили б такі зміни 5,7 % і ніяк не відреагували б 11,1 %.

У групі тих, хто рідною назвав російську мову, протилежна оцінка такого кроку: позитивно поставилися б 12,5 %, негативно – 58,6 %, залишилися б байдужими 22,7 %. Думки громадян, які назвали дві мови з пари рідними, щодо такої перспективи не такі полюсні: 34,7 % опитаних схвалили б переважну українськомовність преси, радіо і ТБ, 28,1 % негативно б поставилися, ще 29,2 % залишилися б байдужими.

89,5 % респондентів на Заході, 74,2 % в Центрі, 60,7 % на Півночі і лише 43 % на Сході (13,2 % з них на Донбасі) й 35,8 % на Півдні країни позитивно оцінюють перспективу переважання української мови в інформпросторі. В західних областях вкрай мало тих, кому не подобаються такі перспективи (2,7 %), натомість на Півдні країни противників українізації медіа майже половина (45,9 %). Чверть (25 %) з опитаних представників Донбасу не визначилися з позицією щодо цього питання.

На пропозицію уявити ситуацію, за якої переважна більшість друкованих видань та теле- і радіопрограм почала виходити російською мовою, 21,6 % опитаних відповіли, що оцінюють таку можливість позитивно, 49,3 % – що негативно і 23 % – що їм це байдуже.

Діаграма 7. Розподіл відповідей на запитання «Якби завтра переважна більшість друкованих видань та теле- і радіопрограм почала виходити російською мовою, як би Ви до того поставилися?»

Такі можливі зміни схвалюють 53,1 % опитаних з рідною російською мовою, 9,7 % тих, хто назвав рідною українську, і 34,4 % респондентів, які вважають обидві мови рідними. Негативну оцінку такій перспективі дали 67,1 % з-поміж тих, хто вказав рідною мовою українську, 13,1 % з рідною російською і 20,9 % з групи

опитаних, які назвали рідними дві мови. До речі, респонденти з останньої групи

дали найбільше відповідей «мені байдуже» на обидва запропонованих запитання, що вказує на їхню несформовану мовну самоідентифікацію.

Громадяни здебільшого можуть не усвідомлювати динаміки звуження українських мовних практик у всіх сферах життєдіяльності, посилення мовної диференціації регіонів України. Однак відповіді говорять самі за себе. Привертає увагу, що ті респонденти, які вважають, що мовна ситуація в Україні забезпечує можливості українськомовного населення задовольнити культурно-інформаційні потреби, переважно позитивно поставилися б до ситуації, за якої переважна більшість друкованих видань та теле- і радіопрограм почала б виходити українською мовою (схвальних відповідей у цій групі отримали 62,2 % (19 % заперечних і 16,6 % «мені байдуже») і негативно поставилися б до розширення присутності російської мови (51,1 % при 20,7 % «позитивно» і 23,7 % «байдуже»). Водночас 71,2 % переконаних, що українськомовні громадяни не мають можливостей в Україні забезпечити такі свої потреби, були б раді українізації інформпростору. У цій групі 60,3 % негативно б сприйняли ширше представлення російської мови.

За регіонами проживання опитаних ставлення до якнайширшого представлення російської мови в інформпросторі теж промовисте. На Заході (83 %), в Центрі (55,4 %), на Півночі (55,2 %) більшість негативно поставилася б, якби переважна частина друкованих видань та теле- і радіопрограм почала виходити російською мовою. Група респондентів, які проживають у східних районах країни, поділилася на майже рівні підгрупи тих, хто схвалив би такі зміни, і тих, хто не вітає русифікацію медіа (33,7 % і 29,6 %). Вдвічі більше прихильників більшої присутності російської мови в інформпросторі, ніж тих, хто не бачить у цьому потреби, мешкає на Півдні України. Варто зауважити велику кількість з-поміж опитаних у південних (24,5 %) і східних (32,6 %) районах, які дали відповідь «мені байдуже». Також показово, що 19,1 % респондентів на Донбасі було важко відповісти на це запитання.

Отже, аналіз результатів масового опитування підтверджує висновки попередніх досліджень про білінгвізм засобів масової комунікації. В усіх групах респондентів – і за критерієм мови щоденного використання, і за регіоном проживання – в цілому наскрізною є задоволеність мовною ситуацією у сфері ЗМК. Опитані не бачать перешкод у задоволенні культурно-інформаційних потреб і для російськомовного, і для українськомовного населення. Разом із тим картина уподобань українців в сфері ЗМК відображає мовні уподобання населення в цілому. Їхня диференціація обумовлена здебільшого мовою повсякденного спілкування, рідною мовою та регіоном проживання, менше національністю і найменше віком, освітою та типом населеного пункту.

Ця картина, по-перше, підкреслює укорінену практику двомовної комунікації в країні, по-друге, виявляє проблему невизначеної мовної

самоідентифікації близько третини населення, регіонально марковане ставлення до напрямів мовного будівництва: Захід віддає перевагу українській мові, Південь країни – російській мові, а Центр і Північ займають проміжні позиції.

Показовим є опір українізації ЗМІ на Півдні й Сході країни. Зі звичної нам картини вибивається традиційно переважно російськомовний Схід, жителі якого дали досить суперечливі відповіді на запитання про мовні преференції, часто обмежуючись реакціями «мені байдуже» або «складно відповісти».

Припускаємо, що весь спектр мовних уподобань розкриває не тільки емоційну диференціацію респондентів щодо мови літератури, теле- і радіопрограм, фільмів тощо, але й диференціацію щодо змісту продукції різними мовами.

References

Doslidzhennya media-sytuatsiyi v pivdennykh i shhidnykh oblastiakh Ukrainy 2017. Instytut masovoyi informatsiyi (Investigation of the media situation in the southern and eastern regions of Ukraine 2017. Institute of Mass Information). Web. 1 Sep. 2017.

Moral'no-etychnyy diskurs suchasnykh ZMI v koordynatakh vyklykiv doby: Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Ethical discourse of modern media in the dimension of the contemporary challenges. International scientific and practical conference. April, 27, 2016, Bucha). Kyiv: Milenium, 2016.

Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini: Analiz i rekomendatsii (Language policy and linguistic situation in Ukraine: Analysis and Recommendations). Ed. by J. Besters-Dilger. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyivo-Mohylyanska akademiya", 2008.

Movna sytuatsiya v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom (Language situation in Ukraine: between conflict and consensus). Kyiv: IPiEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2008.

Svidlov, Stanislav. *Stanovyshche ukrayins'koyi movy v ukrayins'komu sehmenti internetu (The state of the Ukrainian language in the Ukrainian segment of the Internet)*. Web. 1 Sep. 2017.

Vyshnyak, Oleksandr. *Movna sytuatsiya ta status mov v Ukraini: dynamika, problemy, perspektyvy (sotsiologichnyy analiz) (Language situation and the status of languages in Ukraine: dynamics, problems, perspectives (sociological analysis))*. Kyiv: Instytut sotsiologiyi NAN Ukrainy, 2009.

Abstract

Olena Ruda

LINGUISTIC SITUATION OF THE MASS MEDIA OF UKRAINE IN THE ESTIMATIONS OF CITIZENS (ACCORDING TO MASS SURVEY)

Background. The mass survey was conducted as a part of the project «Ethnolinguistic conflicts, linguistic politics and contact situations in post-Soviet Ukraine and Russia» with support of the Volkswagen Foundation.

Purpose. The article analyses the results of mass survey on the topic linguistic situation in Ukraine. The research was aimed to understand to what extent the state language policy in the area of mass media and cultural sphere meets the expectations of the citizens of Ukraine.

Methods. Individual face-to-face interviews with 2007 respondents were conducted between February 2nd and February 10th, 2017 in all regions of Ukraine, except for territories not controlled by the Ukrainian authorities.

Results. The results of the interviews showed that the language is an important factor only for choosing a book or a newspaper. It does not make any difference when selecting a radio or television programs; the least attention is paid to the language of the movies. On the other hand, not always the actual choice of the language of a media product depends on the language preferences of the person – this choice is also influenced by the content, quality, authorship, political orientation, at last the banal presence/absence of the necessary product in the preference language.

Discussion. The situation with the preferences of Ukrainians in the media and culture reflects the linguistic choices of the Ukrainians as a whole. This situation, first, emphasizes the practice of bilingual communication in the country, and second, it reveals the problem of uncertain linguistic self-identification of one third of Ukrainians. It also underlines regionally marked attitude towards the strategy of language policy: the Western part of the country prefers the Ukrainian language, South – the Russian language, and Center and North take intermediate positions. Population of the traditionally Russian-speaking East provided quite contradictory answers to the questions about language preferences, often limited to the reactions “indifferent to me” or “difficult to answer”.

Keywords: Sociolinguistics, language situation in the mass media, bilingualism, language preferences, mass interview.